

Az irodalomba robbanó

Gróh Gáspár: *Szabó Dezső. Kivezetés a szépirodalomból*
Budapest, MMA Kiadó, 2020, 248 oldal

A könyv alcíme – *Kivezetés a szépirodalomból* – megengedhetetlenül elcsépeltnek tűnik. Egyetlen mentsége van, hogy ezúttal a lényegre tapint. A szerző a köré a megfigyelés köré építi az életrajzt sem elhanyagoló, ám főleg problémaköröket középpontba állító monográfiáját, hogy Szabó Dezső szűkebb értelemben vett szépirodalmi munkássága valójában alig több mint egy évtizedre korlátozódott. Igaz, ezalatt megírta a magyar irodalom talán legnagyobb könyvsikerét, *Az elsodort falut*. Majd az értekező műfajok váltak kizárólagos terepévé, illetve a haláláig írt és először 1965-ben megjelent, Gróh által főműnek tekintett önéletrajz.

A szépirodalomból kivezető út mögött kirajzolódik a személyiség és a kor alkata. Gróh udvarias az olvasóval: nem helyez súlyt arra, hogy idézetek és forrásmunkák halmozásával igazolja állításait. Határozottan és világosan fogalmaz, megállapításai evidenciaként hatnak. Természetesen behatóan ismeri nemcsak Szabó Dezső munkáit, de a róla szóló irodalmat is. Gombos Gyula emigrációban írt kiváló – és a maga korában furcsa vitát kavaró – monográfiája, Nagy Péter lopott anyagból készített hírhedt, de részeredményeiben hasznosítható, párthű könyve mellett a közelmúlt alighanem legfontosabb Szabó Dezső-szakirodalma, Kovács Dávid kötete is szerepel a hivatkozások között. Ezek ismert művek a témában. Azonban a legeldugottabb újságcikkek sem tudtak elrejtőzni előle. Mégsem terheli túl az olvasót tájékozottsága bizonyításával, már szinte csak a letisztult tudást adja. Lehet persze vitatkozni vele, korképe, irodalomképe egyes mozzanataival. Például azzal az elterjedt, általa is elfogadott megállapítással, hogy a nemzeti kérdés a XIX. század, a szociális kérdés a XX. század uralkodó eszméje. Vagy – és ez Gróh egyik alaptétele –, hogy már a XX. század elején kiszorította az újságírás (a média) az irodalmat a közvélemény alakításából. Az ilyen, átfogó megállapítások vagy a ráismerés erejével hatnak, vagy alapkérdések újragondolására készítetik az olvasót.

Szabó Dezső kolozsvári otthonában olyan közegben nevelődött, írja Gróh, amelyben az irodalomnak életpótló szerepe volt. Az útját kereső ifjú túlbecsülte az irodalom hatókörét. Ezért kezdett maga is szépirodalommal foglalkozni. (Gróh csak a regényekről beszél, a novellákat figyelmen kívül hagyja, pedig azok között is több figyelemre méltó akad. Talán a regények világához nem sok újat adnak?) Majd megérezte té-

vedését, hogy a számára húsba vágó kérdések kifejtésére nem ez a legmegfelelőbb, és átváltott a problémákat közvetlenebbül tárgyaló és naprakészebben reagáló esszéire, pamfletre, publicisztikára.

Mi a problémája? A magyarság sorsa, életereje. A személyiség és helye a közösségben. Az igazságosabb társadalom. (Szoros egységben a három.)

Szabó a századfordulón megszokott, nemzetelvűen konzervatív nevelésben részesül. Aztán a pesti egyetemi évek és a párizsi időszak kétségbe vonja mindennek az érvényességét. Közel kerül a polgári radikalizmushoz és a keresztényszocializmushoz. Többek között ezekből forrja ki a maga sajátos, magyar szempontú nézetrendszerét. És képviseli a maga elhíresült összeférhetetlenségével.

Sokakkal rokonítható, senkivel sem boronálható össze teljesen. A művészeteket a társadalomjobbítás eszközének tekinti. Hasonló nézeteket vallottak a korban többek között a kommunisták is, akiknek számos szociális tanításával ugyancsak egyetért. Viszont az osztályharcot és az internacionalizmust elutasítja.

Szóhasználata ma olykor a diktatúrákat idézheti. Ez könnyen tévútra viszi a vele felületesen ismerkedőt. A legszembetűnőbb terhelte „faj” használatát így tisztázza Gróh: „Ezt a szót Szabó Dezső, ahogyan a kortársak is, a múlt kódében formálódott etnikai alapokon létrejött, de már szellemi-kulturális közösséghez tartozás jelölésére használta. Fajfogalmában jelentős részt kapott a »beleszületés«, de nemcsak biológiai, hanem kulturális értelemben is, és távol áll tőle a »fajok«, »fajták« közötti hierarchia gondolata” (141.). Módszertani útmutatót is ad: „ne szavak alapján közelítsünk hozzá. Eredetisége és értéke éppen a máshonnan is ismert fogalmak, gondolatok egyedi összjátéka” (26.). Az író valójában az adott lehetőségek közül való kivonulást, harmadik utat hirdet: „parasztmítosza [...] a legkevésbé sem a fennálló állapotok konzerválását, hanem azok radikális átalakítását célozta, ugyanúgy, mint középosztály-bírálatát” (26.). Szemlélete tengelyében a nemzeti modernizáció, valamint közösség és egyén viszonya áll. A „kétlelkű” (145.) Adyhoz hasonlóan ő sem tud teljesen szembefordulni sem az öröklött hagyománnyal, magyarsággal, sem az azt kritizáló nézetekkel. Valamiféle forradalomtól vár feloldozást, de a megvalósuló forradalmakban

hamar csalódik. Egyén és közösség feszültségeit hosszú távon az individuális és kollektív korszellem hullámzásában látja kiegyenlítődni, erről ír *Az individualizmus csődje* című, fontos tanulmányában. A jelenben a zseni (Ady, önmaga) tűnik megoldásnak: „Elveti ugyan az individuum abszolút jogaira épülő önmegvalósítás eszményét, de nem tudja elfogadni az individuumot fenyegető kollektívizmust sem. (A két pólust aztán zsenitanában oldja fel, mely szerint a zseni lényege az, hogy »kollektív individuum«) (149.).

Szabó irodalomszemlélete, láttuk, elválik a hangadó modernségétől. Számára az esztétikum nem végcél, hanem az identitásalakítás eszköze. A mű feladatát abban látja, hogy felfokozza az olvasó, rajta keresztül a nemzet életterejét, és célokat, utakat jelöl meg az erő termékenyítésével.

Történelemszemlélete is hasonló. Tudja, a történelem sokféleképp értelmezhető. Az az értelmezés a helyes, amelyik erősíti. Gróh idézi – a Nietzsche-től ihletett? – Szabó Dezsőt: „Történeti igazságnak nevezzük azt a közelfogultságot, mely a múltat az illető kor lelki alkatahoz képest legintenzívebb erőforrássá teszi” (195.). (Ez a meghatározás nem a kritikátlan történelem- vagy nemzetszemléletre buzdít. Ugyanakkor a tétel sajátosan igazolja – juthat az olvasó eszébe – a pánszlávizmus, a dákoromán elmélet vagy a cionizmus sikere.)

Az író stílusát sommásan expresszionistának szoktuk mondani. Gróh ennek is mögé néz: „Nyelvi újításai ugyan valamennyire összefüggnek az avantgárd nyelvkezelésével, de sokkal inkább Ady versnyelvének prózába ültetését célzó kísérletek” (24.).

„Az analízis nem élet” (178.) – írja Szabó Dezső. Számára a Bergson szellemében felfogott intuíció a lényeglátás útja. Eszméit látomásokként fogalmazza meg esszéiben, a regényírótól elvárt rendszerességet pedig háttérbe szorítja az „epikai anyagba rejtett (intellektuális) líraiság” (27.). Nem realista hittel formálja a karaktereket sem. Az általa gyermekkorában bálványozott, később sokszor kárhoztatott Jókaihoz köti, hogy a jellemzést ő is alárendeli a mesének, a mese igazságának. Igaz, ő a történet révén nem andalítani, hanem felrészni akarta nemzetét. Gróh idézi Szabó önmagát és ezúttal Jókait is védő érveit: „Nincs szegényebb s művészetellenesebb valami, mint az a modern esztétikai babona, mely a művész embert teremtő képességénél az úgynevezett »valódiságot«, létezőségeket teszi egyetlen kritériummá. [...] Mikor a világháború felrészta az országot, s a nagy megpróbáltatás felszínre hozta az emberek igazi énjét, a megfigyelő álmélkodva látta, hogy igenis, ez a különös faj Adorján Manassékát [...] terem. Az elhatározó percek könyörtelen megmutatásában a valódi valóság Jókai »valószínűtlen« világát igazolta” (36.).

Harcos eszmeiségével nem fér össze sem a humor, sem az ironia. Annál inkább a gúny. Nem véletlenül tartják sokan a pamfletet a fő műfajának.

Gróh külön fejezetekben elemzi hőse egy-egy kiemelkedő írását, illetve egy-egy íróhoz való viszonyát. A XIX. századi

költők közül Szabó fedezi föl Berzsenyit, aki csak ezután válik a kánon részévé. A XIX. századi prózaírók közül, említettem, Jókait veszelésen andalítónak, Keményt nehézkesnek tartja. Eötvösben találja meg az eszményét.

Ady az eszméltető, meghatározó zseni Szabónak. Ám azt is látjuk a monográfia alapján, hogy Ady útját a világháború végétől már meghaladottnak tudta. Az önpusztító zseni helyett az építő zseni szükségességét hirdette. És azt leginkább magában vélte megtalálni.

Érdekes a Babitscal való viszonya. Hevesen támadja, gúnyolja. Gróh szerint ebben van egy lélektani csavar. Szabó minden, fennen hirdetett életessége mellett megmaradt annyira „filozopternek”, hogy sok mindenben közel álljon Babitshoz: „olyan különböző karakterű egyéniségek, akik közben sokban hasonlítanak is. Az ilyen találkozásokból vagy nagy barátság, vagy nagy ellenségesség szokott kisülni” (193.). Szabó azt látta Babitsban (és hasonlóan a szintén hevesen támadott irodalomtörténészben, Horváth Jánosban), amit önmagában meg akart tagadni, mégsem tudott igazán megszabadulni tőle. A monográfia szerzője felhívja a figyelmet ezzel kapcsolatban sok, kevésbé ismert mozzanatra. Például, hogy a *Halálfiái* a pusztuló magyar társadalom ábrázolásában közel kerül *Az elsodort faluhoz* (a *Halálfiái* „talán meg sem születik, ha elmarad *Az elsodort falu kihívása*” (192.). Vagy hogy József Attila fiatalkori Babits-képét alapvetően Szabó Dezső hatása alakította.

Kicsit másképp, de szintén a közelség riadalma búvik meg a Tamási Áron első regényéről írott, megsemmisítő kritika mögött is. (Amellett, hogy az erdélyi író zsenijére kapcsán jóval jogosabb a bírálat, mint Babits életművével szemben.) Mivel „elsőként rugaszkodott a magyar népköltészet motívumkincsét felhasználó regény megteremtésének” (24.), Tamásit a maga epigonjának tekintette.

Szabó Dezső pár évig hatalmas népszerűséggel övezett sztár volt, írásait tömegek olvasták, előadásai tömött nézőtér előtt zajlottak. Idősödve egyre inkább magára maradt. Aztán a kommunizmus felejteni és félremagyarázni igyekezett. A rendszerváltás után kis körben felújult a kultusza, ezzel párhuzamosan az ellentábor viszolygása is felerősödött. Egyetemeken ma már nem nagyon fér a tananyagba. Gróh Gáspár azt bizonyítja könyvében, hogy Szabó Dezső a kor jelentős alakja, nélküle a kortársak sem érthetők meg igazán. Nem eszményíti hőstét. Íróként nem látja elsőrangúnak (persze a másodrang is javában olvasni érdemes színvonal). Ha az esszéit nem vesszük szépirodalomnak, akkor fő művének az *Életeimet* tartja. Azonban ez sem mérhető az önmagukkal mélyen szembenéző, sorsfeltáró önéletírók teljesítményéhez. Értéke a múlt hangulatos megelevenítése.

Ám Szabó Dezső ott áll kora szellemi erővonalainak egyik gócpontjában. Magába fogadja a XIX. század irodalomközpontú szemléletét, és ráérez, hogy a XX. század már a média, a hírközlés korszaka: regényről esszére vált. Fölragadja a sze-

cesszió meseiségét, és hozzá ötvözi Bartókék árnyaltabb népművészeti tájékozottságát (Szabó inkább Eötvös Collégiumbeli társával, Kodállal volt szoros szellemi kapcsolatban). Nemcsak továbbvisz, hanem sokszor ő áll a kezdetnél: „Szerpe a népi írói mozgalom mint történelemformáló politikai csoportosulás kialakulásán túl más szerveződések gondolati megalapozásában is kivételesen fontos lett, mindenekelőtt a Magyar Testvéri Közösség szellemi háttérének kialakításában. De ezen keresztül a német befolyás elleni védekezés, majd a Magyar Függetlenségi Mozgalom ideológiája is az ő gondolati hatását tükrözte. A nemzeti függetlenségről vallott elképzelései ott voltak később az antikommunista ellenállásban és 1956 forradalmában is” (25.). Nyelvi hatása sem jelentéktelen, de ez csak múltó divatnak bizonyult. Viszont a politikai esszé elfogadtatásával nem csak a két háború közti esszéíró nemzedék előtt nyitott utat, hanem többek között Bibó előtt is („bármilyen furcsának is gondolják ezt azok, akik egyfelől nem ismerik Szabó Dezső írásait, másfelől nem tudják elképzelni, hogy Bibó nemcsak balliberális nézőpontból értelmezhető”, 66.). Alapvető szerepe volt sokak mellett Németh László vagy Kodolányi János hivatástudatának kialakulásában.

Alighanem így igazán jelentős – Gróh Gáspárnak is – Szabó Dezső munkássága. Átala jobban megérthető a kor és irodalma, közéleté. És nem csak Szabó Dezső kora. Gróh nem erőlteti ránk az akkori és a mai problémák rokonságát, de könnyen észreveszi az olvasó, hogy az akkori képletek, politikában, irodalomban, ma is gyakran működnek. És arra is gondolhatunk, hogy amikor a XX. század elején az irodalom hatását elhalványulni látja a hírközlés mellett, akkor saját körünkben továbbélő folyamat gyökerét mutatja meg. Illetve olyan folyamatot, amelyet sok irodalomkedvelő és (remélhetőleg szintén irodalomkedvelő) irodalmár átélni kénytelen: a szembesülést az ifjúkori „pán-irodalmiság” (72.) megingásával, akár bukásával. Mintha valamely finom elégikusság is kiérződne az egyébként tárgyyszerű és szakszerű kötetből. A rejtett búcsú az irodalmi műveltség korszakától.

Nyilasy Balázs

Cinikus teóriák

Helen Pluckrose – James Lindsay:
*Cynical Theories. How Activist
Scholarship Made Everything about
Race, Gender and Identity – and Why
This Harms Everybody.* North Carolina,
Durham, Pitchstone Publishing, 2020

Kezdetben volt a filozofikus, meditatív árnyalatú posztmodern. Alapító atyái francia értelmiségiek. Jean-Jacques Derrida 1967-ben egyszerre három, nagy hatású könyvet publikált (*L'écriture et la différence*, *De la grammatologie*, *La voix et le phénomène: introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl*), és a 60-as, 70-es években Michel Foucault is jelentős kiadványok sorát jelentette meg (a *Les mots et les choses...* 1966-ban, a *L'archéologie du savoir* 1969-ben, a *Surveiller et punir* 1975-ben és a *Histoire de la sexualité* első kötete 1976-ban látott napvilágot). A szerzők mélységes történeti csalódásukat nagyszabású filozófiai nyelvjátékokkal fejezték ki. A soktornyú, gazdag csipkészetű gondolatépítmények radikális szkepszist jelenítettek meg. Évezredek igazságkereső gesztusai bizonyultak egyszerre tévesztettnek, hiábavalónak, a nyugati világ megismerő igyekezeteit, fogalmait a francia filozófusok egyszeriben félretolták. A *Grammatológia* szerzője szerint a nyelv konkrét jelentést nem tartalmaz, valóságos létezési módja a *différance*, az elkülönbözés, a szüntelen jelentéshalasztás, eltolás; a lényegiség keresését a logocentrizmus hiábavalóságát belátva egyszer s mindenkorra az elcsúszások, differenciák szemléltetésével kell felváltanunk. És a gondjainkra ajánlott panacea nem is kell, hogy keserű legyen. Derrida Roland Barthes-tal egyetértésben óv attól, hogy a nagy metamorfózist tragikus, apokaliptikus színezettel ruházzuk fel. A szubsztanciakereséssel leszámoló játék régóta esedékes, és felszabadító örömmel ajándékoz majd meg bennünket – vigasztalnak.

A „korlátlan szkepszist” Jacques Derrida a nyelvre hivatkozva érvényesítette; honfitársa, Michel Foucault a megismerés lehetetlenségét és a méltó, autentikus emberi attitűd megvalósíthatatlanságát a hatalom és a dominancia közegében jelenítette meg. A dominancia a foucault-i látomás-panorámában a hegeli világszemlehez